

Шевчук А.В.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ЮРИСДИКЦІЯ ПІДКОМОРСЬКИХ СУДІВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1797–1832) ТА ЇХ СОЦІАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ

У статті розглядаються юрисдикція та соціальне значення підкоморських судів Правобережної України в період 1797–1832 рр. Визначено, що верховна влада відновила зовнішні атрибути колишньої судової системи заради отримання лояльності з боку місцевої еліти. Основна функція підкоморських судів полягала у вирішенні земельних конфліктів. Юрисдикція передбачала розмежування дворянських маєтків як між собою, так і з казенною власністю. Проте якщо в суперечках між дворянством влада відігравала роль арбітра, то в казенних справах прогнозовано захищала свої інтереси, що призводило до затягування процесів. Окрім професійних обов'язків, посадовців змушували виконувати інші доручення влади, що негативно впливало на якість основної роботи.

Ключові слова: Російська імперія, Правобережна Україна, підкоморський суд, юрисдикція, соціальне значення, лояльність еліт, затягування судових процесів.

Постановка проблеми. До Катерини II завдання верховної влади в Росії полягали в територіальному та матеріальному зростанні держави. Від населення вимагалися повна лояльність, сплата податків та відбування військової повинності. За умови дотримання цих вимог гарантувалося право володіння майном у межах наявної системи. Задуми Катерини II щодо залучення населення (дворян, міщан і некріпаків) до державного управління та судів були реалізовані під час проведення губернської реформи 1775 р. Але якщо запропоновані рішення в судовій сфері були новими для більшості губерній імперії, то новоприєднані від Речі Посполитої області вже мали досвід у залученні населення до функціонування судової системи. На думку Нормана Дейвіса, якщо ознакою успіху для російського дворянства були кар'єра на державній та військовій службі, то польська шляхта вважала це ознакою сервілізму, а головним було займатися господарством у маєтку та обирати посадовців [5, с. 522].

Одним з найважливіших факторів стабільності тогочасного суспільства було врегулювання земельних справ. Тому встановлення чітких меж землеволодіння чи землекористування належало до функцій держави. У Речі Посполитій для цього слугували підкоморські суди. Після II та III поділів стара судова система була ліквідована, а натомість створені загальноросійські суди. Після смерті Катерини II та приходу до влади Павла I

стався поворот до відновлення польської судової традиції, у тому числі й поновлено підкоморські суди. Проте, чи насправді це було відновлення, чи під старими назвами російська влада намагалася створити підконтрольну судову владу? Якою була юрисдикція цих судів та яке соціальне значення?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова проблема юрисдикції підкоморських судів та їх соціального значення на Правобережній Україні наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст. не знайшла ґрунтовного відображення в історіографії. Передусім це пояснюється розпорошеністю фондів та їх поганим збереженням, а також польською мовою діловодства. Проте юрисдикція підкоморських судів частково стала предметом досліджень окремих істориків і дослідників історії права. Російський фахівець з історії права І. Лаппо одним із перших звернувся до питання діяльності підкоморських судів у Великому князівстві Литовському наприкінці XVI – на початку XVII ст. [24]. У 1899 р. на основі широкої джерельної бази автор охарактеризував процес створення та кадровий склад підкоморських судів. Головним предметом компетенції було розмежування земель безпосередньо на місці спору. Підсудність поширювалася не лише на шляхетство, але й на інші стани. Для державних маєтків використовувався комісарський суд. Розглянувши справу з використанням писемних доказів та показів свідків, підкоморій виносив свій вирок та видавав декрет,

використовуючи артикули Литовського статуту, після чого розмежовував землі. Зверталася увага на процес подання апеляцій та визначалася порівняно невелика кількість справ (троцький підкоморський суд мав за 20 років лише 88 справ). Крім власне судових функцій, підкоморій видав межами повітів та маєтків у ньому, міг бути присутнім під час розподілу маєтків та навіть вибирав місця для зібрань копних судів.

У ґрунтовній передмові до «Книги Київського підкоморського суду (1584–1644)» В. Німчук та Н. Яковенко [25] подають детальну характеристику еволюції межового судочинства, документальної бази та складу підкоморського суду в другій половині XVI – першій половині XVII ст. Авторі згадували про юрисдикцію підкоморських судів. Проте у силу поставлених перед собою завдань вони зосередили свою увагу на різних аспектах, пов'язаних із актовими книгами. Окремо звернута увага на виклад усіх процесуальних фаз судочинства судової ланки. Українська дослідниця І. Ворончук [2] погоджується з висновками В. Німчука та Н. Яковенко, що юрисдикція підкоморських судів обмежувалася шляхетським землеволодінням, і підкоморії проводили розмежування приватних шляхетських маєтків згідно з декретами й дорученнями земського суду; розмежовували королівщини королівські комісари, а якщо конфлікти виникали з представниками інших вільних станів, то залучалися представники магістратів та капітулів. Дослідниця історії права О. Резнік [35], використовуючи Литовський статут 1566 р., зазначає, що юрисдикції підкоморського суду підлягали здебільшого шляхетські землеволодіння в межах повіту. Проте судова установа не була суто становою, адже в повіті були шляхетські й нешляхетські землеволодіння, і при спірних ситуаціях до справи залучалися представники від магістратів та капітулів. Якщо межі були в різних повітах, то справу розглядали підкоморії обох повітів. Також підкоморії вимірювали ґрунти, фіксували обводи під час купівлі-продажу тощо.

Питанню чинності норм Литовських статутів у Подільській губернії наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. присвячена публікація А. Філінюка та А. Задорожнюка [40]. Авторі доходять висновку, що царизм після поділів Речі Посполитої дозволив органам влади та судочинства керуватися при врегулюванні поземельних відносин і питань приватної власності існуючими нормами й традиціями. Скасуванню дії Литовських статутів у 1840 р. передувало чотири етапи руйнування їх

чинності. Дослідник історії права О. Ільїн [23] прослідковує зміни в судоустрої українських земель за правління Павла І. Оглядово характеризує юрисдикцію підкоморських судів, автор уникає питання соціального значення їх діяльності. І. Алещенко [1] розглянула еволюцію, діяльність і структуру підкоморських судів на території Сумщини. На підставі артикулів, параграфів і доповнень розділу IX Литовського статуту визначено чотири основних види земельних справ, що належали до компетенції підкоморських судів.

Постановка завдання. Метою статті є встановлення компетенції підкоморських судів на Правобережній Україні під владою Речі Посполитої, аналіз процесу їх відновлення та компетенції в Російській імперії, визначення сторін процесу та характеристика процесу розширення юрисдикції установ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Компетенція підкоморських судів на Правобережній Україні під владою Речі Посполитої була регламентована Другим Литовським статутом (розділ 4, артикул 70) [22; 39, с. 327]. Суд на чолі з підкоморієм створювався в кожному повіті. Було передбачено спеціальну судову процедуру: за дорученням земського суду підкоморій приступав до вирішення земельних та межових суперечок, даючи позови сторонам про свій виїзд на місце розгляду за чотири тижні. Сам розгляд полягав у тому, що вивчалися докази – листи й межові знаки, вислуховувалися свідки. Чиї документи та межові знаки виявлялися достовірнішими, тому присуджувався певний ґрунт, який позначався копцями (межовими знаками). Підкоморій видавав відповідне рішення суду за своїм підписом, скріплене печаткою. У випадку відсутності достовірних письмових доказів чи межових знаків до доказування допускався позивач. Для підтвердження високого статусу підкоморського судді до участі в розмежуванні залучалися сусіди. Заборонялося переривати процес розгляду справи: вона мала бути вирішена одразу. Можливими юридичними підставами перенесення розгляду справи були хвороба або службові справи однієї зі сторін, причому про хворобу потрібно було присягнути. Окремо передбачалася наступна процедура апеляції. Незадоволений рішенням скаржився до земського суду, з якого надійшла справа, а господар призначав комісарський суд зі шляхти повіту, у тому числі каштеляна (за його відсутності – повітового маршалка). У їх присутності підкоморій давав пояснення, чому саме він прийняв таке рішення. Рішення комісарського суду вважалося

остаточним. У разі необґрунтованості апеляції накладався штраф на ініціатора – підкоморію дві копи грошей, а також відшкодовувалися збитки іншій стороні. У випадку, коли розмежування проводилося на межі двох повітів, необхідною була участь двох підкоморіїв. Що ж до оплати, то від кожного (насипаного чи вкопаного) наріжного кіпця призначалося 24 гроші литовських, середнього – 12. Було передбачено відстань між копцями – не ближче, ніж через три шнури (1 шнур – 49,125 м [3]) волочні.

Юрисдикція підкоморських судів поширювалася на шляхетське землеволодіння. Крім того, вони проводили розмежування і вимірювали ґрунти (за відсутності конфліктної ситуації), що розподілялися між спадкоємцями, фіксували межі під час купівлі-продажу маєтків [2]. Щодо граничних спорів, які зачіпали межі королівщин, то судочинство проходило за участю королівських комісарів. Якщо в межевому конфлікті брали участь представники інших вільних прошарків населення, то до складу судової колегії входили представники магістратів (міщани), капітулів (католицьке духівництво) [25, с. 11].

За Литовським статутом, вирокі підкоморського суду, не дивлячись на апеляції, виконувалися в частині встановлення межових знаків та вступі у володіння присудженими землями, а вже грошовий платіж, присяга, руйнування старих межових знаків й інші статті вироку не здійснювалися до вирішення маршалкового комісарського межевого суду. Рішення останнього було остаточним [29, с. 754–756]. З часом відбувалися зміни в процесі апеляції: згідно з польськими законами було передбачено спеціальну судову процедуру для підкоморських судів. Під час здійснення межевої справи апеляція надходила до Люблінського трибуналу. Проте останній самостійно не розглядав справу, а направляв іншого підкоморія. Якщо він вирішив справу так само, як і попередній, то вирок підлягав безумовному виконанню. Якщо ж другий підкоморій приходив до протилежного вироку, незадоволений міг скаржитися в трибунал удруге. Призначався третій підкоморій. Декрет, утверджений третім підкоморієм, не міг змінити навіть король [36, с. 141–142].

Звичним було затягування судового процесу, розгляд справ тривав не одне десятиріччя. Мабуть рекордсменом можна вважати справу про встановлення меж між землями брацлавського підкоморія князя Стефана Святополка Четвертинського й графа Адама Ієроніма Сенявського та іншими землевласниками. Справа розглядалася

12 разів. Уперше Вінницьким межовим [підкоморським. – авт.] судом Брацлавського воєводства в 1599 р. Далі наявними є дані про розгляд підкоморським судом у 1645 р. Було накладено штрафи у 4 000 коп литовських. 7 серпня 1645 р. справа була на апеляційному розгляді в Люблінському коронному трибуналі (відкладалася в зв'язку з новими запитаннями, пов'язаними з королівськими декретами). Люблінський коронний судовий трибунал у березні – травні 1645 р. засідав у різних населених пунктах Брацлавського воєводства. Кінцевою датою справи є 2 березня 1783 р. [7, арк. 1–2 зв., 187–188]. Матеріали потрапили до фонду Вінницького межевого апеляційного суду (1814–1840).

Отже, за часів Речі Посполитої підкоморські суди займалися передусім урегулюванням земельних та межових справ на підставі документів та показів свідків. Була встановлена судова процедура, яка завершувалася виданням вироку з наступним розмежуванням. Незадоволеним надавали можливість апелювати до Люблінського трибуналу, але застосовувався нетрадиційний спосіб вирішення справи: розгляд апеляцій на місці здійснювався іншим підкоморієм, чие рішення було остаточним і не могло відмінитися навіть королем. Юрисдикція поширювалася на шляхетське землеволодіння. Також суди використовувалися для розмежування з королівщинами та володіннями інших прошарків вільного населення.

Відновлення та компетенція підкоморських судів (курсив – авт.). Після поділів Речі Посполитої на приєднаних землях Правобережної України були створені загальноросійські станові судові установи. Найнижчою ланкою був повітовий суд, який розглядав земельні справи. За необхідності суддя разом з присяжним землеміром оглядали на місці спірні межі, попереджуючи обидві сторони за шість тижнів. Апеляційною установою був верхній земський суд [26, с. 235, 246].

З приходом до влади Павла I 12 грудня 1796 р. Київська, Подільська та Волинська губернії були віднесені до окремої категорії «на особливих правах і привілеях» [27, с. 229], які мали управлятися за річпосполитівськими правилами. За штатами було передбачено створення в кожному з повітів підкоморських судів [31, с. 396] (детальніше див. про кадровий склад підкоморського суду [48] та соціальний портрет підкоморія [49]). Всього повинно було бути створено 36 підкоморських судів у трьох губерніях. Але, враховуючи малочисельність дворян в окремих повітах, створювалися об'єднані установи. У Подільській

губернії¹ Ольгопільський було приєднано до Гайсинського підкоморського суду [47, арк. 11]. У Київській губернії за аналогічним принципом станом на 1829 р. діяли Васильківсько-Богуславський [44, арк. 1], Сквирсько-Махнівський, Липовецько-Таращанський, Умансько-Звенигородський та Чигиринсько-Черкаський підкоморські суди [43, арк. 823]. Лише у Волинській губернії в кожному повіті був власний підкоморський суд.

Польське повстання було використане верхньою владою для ліквідації річпосполитівської судової системи. За іменним указом 30 жовтня 1831 р. на Правобережній Україні всі присутственні місця та посадові особи отримували загальноросійські назви [32, с. 159–160]. 11 жовтня 1832 р. було оголошено про ліквідацію посад підкоморіїв, коморників та возних, а їх обов'язки покладалися, згідно з юрисдикцією, на повітові (замість уживаного польського терміну «поветовые» знову фігурувала російська назва «уездные») суди та на повітових суддів [33, с. 8].

На думку автора, зовні відновлена судова система мала всі річпосполитівські елементи: виборність посадовців (спочатку безстроково, а потім на три роки), польська мова на повітовому рівні, порядок роботи суду, оплата, терміни апеляції тощо. Верховна влада одразу ж розпочала «навіювати ілюзію» про «старі часи»: 11 вересня 1797 р. Сенат розглядав рапорт управляючого Мінською, Волинською та Подільською губерніями О.А. Беклешова про спірні питання в діяльності новостворених судів. Оскільки важливим чинником для польської шляхти було збереження статусу польської мови, то було прийнято рішення, що судочинство необхідно проводити польською мовою, як і службу переписку з головними судами. За річпосполитівським правом зберігалися терміни засідань [27, с. 727–733] та строки подання апеляцій на рішення підкоморського суду [27, с. 737]. 7 лютого 1799 р. ці правила судочинства були поширені на Київську губернію [28, с. 552–554], хоча ще 29 грудня 1798 р. на засіданні цивільного департаменту Київського головного суду заслуховували указ Сенату по рапорту О.А. Беклешова, що в судах першої інстанції (повітових, підкоморських та магістратах) судочинство проводилося польською мовою [41, арк. 1].

¹ У 1814 р. в Подільській губернії замість підкоморського було створено в повітах межові суди, які склалися з суду першої інстанції та повітового апеляційного суду. Рішення останнього було остаточним [30, с. 737–740]. Припинена діяльність у 1840 р. [34, с. 443–445.]

Проте, враховуючи курс на централізацію, Павло І не готовий був повністю відпустити відновлену систему у «вільне плавання». Для контролю за повітовою судовою системою було створено головні суди та Волинський надвірний суд. Згідно з рапортом О.А. Беклешова з підкоморського суду справи повинні були надходити на ревізію до головного суду, а вже той самостійно складав екстракт (формальну копію [37, с. 80]) зі справи російською мовою для подання справи до Сенату [27, с. 727–733]. Для забезпечення діяльності новостворених судів надсилалися копії рапорту О.А. Беклешова від 11 вересня 1797 р. до судів, як це було з Кам'янецьким підкоморським судом [21, арк. 13–22 зв.]. Та й загалом лише в 1810 р. в сенатській типографії було видруковано «...словник чи зміст польських і литовських законів...» [37]. Про цей факт із зазначенням вартості книги – 5 руб. подільський губернатор, за наказом обер-прокурора Баранова, повідомляв всі присутственні місця своєї губернії [8, арк. 18].

Для реалізації контролю за діяльністю судів 18 листопада 1797 р. з Подільського губернського правління до Кам'янецького підкоморського суду надійшло розпорядження про порядок судочинства в губернії. Наголошувалося, що всі відновлені за польськими законами й правами магістрати, повітові та підкоморські суди повинні «...безумовно...» виконувати все, що вимагав головний суд й звітуватися йому про вирішені справи [47, арк. 27].

Якщо за попереднього правового режиму незадоволені скаржилися до Люблінського трибуналу, а той надсилав на місця нового підкоморія, декрети якого не підлягали відміні навіть королем, то за часів російської влади панувало формальне документальне право, коли рішення приймалося на основі діловодних паперів, відкидаючи людський фактор при вирішенні поземельних справ. Головні суди Правобережної України стали апеляційними установами, до яких міг поскаржитися незадоволений рішенням, але суд три рази свого рішення не змінював, як за польськими законами, а по апеляції направляв справу до Сенату [36, с. 142].

У 1800 р. Сенат слухав питання про порядок апеляції за зверненням цивільного департаменту Волинського головного суду. Щодо компромісарських (третейських) судів, то головним судам наказувалося вчиняти по праву 1726 р. для Великого князівства Литовського (видання 1776 р.) й розглядати скарги за польським правом. Якщо головний суд вважав, що компромісарський з'їзд

все виконав правильно, то апеляція до Сенату заборонялася, а рішення надсилалося для виконання. Якщо ж скарга мала реальні підстави, то рішення не приводили в дію. Ці правила поширювалися на Правобережну Україну, Білоруську та Литовську губернії [45, арк. 4–5].

За часів російської влади в разі земельних суперечок поміщики вносили прохання до судів першої інстанції або одразу до головного суду, а вже ті давали розпорядження повітовому підкоморію розібратися. Підкоморій виїжджав на місце, де на підставі документів та межових знаків вирішував суперечку. У випадку незгоди подавалася апеляція до головного суду, і той, не розбираючи справи, призначав комісію у складі повітового дворянського маршала та декількох членів, що обиралися двома сторонами процесу, яка, як і підкоморій, розглядала справу [29, с. 754–756]. Навіть якщо сторони були задоволені рішенням підкоморського суду, то справи надходили на *ревізію* (курсив – авт.) до цивільного департаменту головного суду відповідної губернії (наприклад, Київського головного суду, як це було з декретами (вироками) Радомисльського підкоморського суду [12, арк. 56]).

Незадоволені рішеннями підкоморія подавали апеляцію до головного суду. Після цього до підкоморського суду надходив указ із зазначенням предмету незадоволення: у випадку з Радомисльським судом у 1824 р. надійшов указ по скарзі колезького секретаря Григорія Панютіна, що при розмежуванні маєтку спадкоємців Іскр попередній підкоморій Грабовський неправильно відрізняв значну частину земель [13, арк. 27].

Фактично верховна влада задекларувала повернення до попередньої річпосполитівської судової системи на повітовому рівні з польською мовою судочинства, складом тощо. Проте відправка справ на ревізію до головних судів мала переконати місцеву еліту, що влада слідує за дотриманням принципу справедливості, адже в цивільних департаментах головних судів дворянство губернії було представлено головою та трьома засідателями. З іншого боку, ревізування та подання апеляцій разом з появою ще додаткової апеляційної ланки – Сенату, затягувало остаточне вирішення справ на роки.

Сторони процесу. Підкоморські суди розглядали справи трьох типів: *між приватними власниками, між приватними власниками та казною, адміністративного характеру (розмежування повітів і губерній).*

Найчисельнішими, кропіткими й тривалими були *поземельні справи по розмежуванню маєт-*

ностей приватних власників. Деякі справи тягнулися десятками років. Гайсинсько-Ольгопільський повітовий підкоморський суд 28 квітня 1810 р. слухав справу, яка надійшла з Сенату, про спірні землі та межові знаки між маєтками Мястковського² ключа поміщика Ярошинського та Голубецького³ ключа генерал-лейтенанта Пулавського (останній був відданий під розбір для задоволення кредиторів). Виводився початок землеволодіння з 1459 р., коли київський князь Семен пожалував його шляхтичу Єремії Шашку, з часом від його спадкоємців земля дісталася різним власникам, проте чіткого розмежування не було проведено, тому відбувалися суперечки про межі, напади та присвоєння земель. У 1798 р. Подільський головний суд наказав остаточно вирішити справу і визначив комісію в складі підкоморія та коморника Ямпільського (Ямпіль – Городківка 42 км) підкоморського суду та підкоморія Ковельського (Ковель – Городківка 588 км) повіту Волинської губернії. Проте один з них мав власну думку стосовно розмежування, і після невдалої спроби призначити ще одну комісію Подільський головний суд самостійно взявся за розмежування. Проте згідно з книгою 7 Конституції 1768 р. (стор. 7) передбачалося, що першою інстанцією був земський суд, який давав вказівку підкоморському на місці провести слідство та вирішити справу, підписавши план. У випадку апеляції створювалася кондесенція (з'їздовий суд [37, с. 122]), й інший підкоморій виносив рішення. Якщо воно підтверджувало попередній вирок, то межовий декрет вступав у силу. За сенатським указом від 8 липня 1807 р. (відсутні дані в ПСЗ. – авт.) Волинському головному суду по аналогічній межовій справі було розтлумачено, що потрібно відсилати лише одного підкоморія. Якщо його рішення буде співпадати з попереднім, то справа була завершеною, а якщо ні – то головний суд повинен дати власне згідно з позиціями того підкоморія, чиє рішення підкріплене документами. Але Подільський головний суд не вважав за потрібне підтверджувати рішення, тому справа затягнулася надовго [9, арк. 357–359 зв.].

Знаковою стала справа графа Самойлова зі смілянськими власниками та звенигородським

² Містечко Мястківка Ольгопільського повіту за 70 верств від повітового міста станом на 1893 р. мало 5 548 жителів [4, с. 314]. Сучасна назва Городківка Крижопільського району Вінницької області.

³ С. Голубяче Ольгопільського повіту за 54 верстви від повітового міста станом на 1893 р. мало 990 жителів обох статей [4, с. 101].

старостою. У 1807 р. він скаржився міністру юстиції П.В. Лопухіну, що з'їздовий підкоморський суд вимагав від графа присяги про надання всіх документів у справі, чого той не міг зробити через незнання ні польської, ні латини, проте наказав смілянському архіваріусу подати всі документи. Не зважаючи на те, що граф перебував на військовій службі, суд наказав прибути йому за декілька днів до свого приїзду на збірне місце (де перебував п'ять днів). При цьому повірений (пленипотент) пояснював, що граф перебуває на службі за 400 верств, крім того, щоб відпроситися в князя Прозоровського йому потрібно подолати до Бухареста ще 500 верств, але за неявку його було оштрафовано на 28 руб. сріблом, як і його опонента графа Потоцького, котрий у той час перебував у Києві. Граф Самойлов просив захисту у губернського прокурора, бо «... тутешні дрібні законники лише тим тільки марнославні, що можуть утискати та гнобити людей заслужених, але не маючих захисту». Після цього звернення надійшла відповідь, що міністр юстиції повідомив київського військового губернатора М.І. Кутузова та губернського прокурора про цю справу [46, арк. 1–2].

Очевидно, що розмежування призводило й до насильства, хоча розгляд подібних справ належав до компетенції повітових судів. 12 вересня 1817 р. з Житомирського повітового суду до Волинського головного суду надійшла справа проти поміщиці Іоганни Пав... (нерозбірливо), звинуваченої в розритті зроблених комісією граничних знаків (копців) при обмежуванні маєтку князя М. Кутузова. Не вдалося встановити вироку, але остаточно справа була вирішена в 1827 (!) р. [11, арк. 788].

Природно, що справи про розмежування маєтків приватних власників були основними для підкоморських судів. У книзі межових декретів та актів Дубенського підкоморського суду за 1799–1805 рр. містяться рішення в справах між приватними

власниками [19, арк. 3–3 зв.]. Протягом 1800 р. в цьому ж суді було видано два остаточних рішення (dekret w sprawie granicznej), дві справи про проведене розмежування (akt graniczny) та п'ять актів відкладання справ (akt limity)⁴ [18, арк. 1]. У 1801 р. – відповідно три декрети, два граничних акти та сім актів відкладання справ [18, арк. 53]. У 1802 р. – жодного декрета, два граничних акти та десять актів відкладання [18, арк. 126].

Станом на вересневу третину 1818 р. в провадженні Острозького підкоморського суду перебувало дві невирішених справи: про відмежування маєтків села Угольці поміщика Чернецького від села Завізова поміщиків Вобещанських; села Віткова поміщика Бентковського від села Липок й інших володінь князя Любомирського. Обидві справи були розпочаті в цьому ж році, але призупинені за згодою сторін для доповнення документів [16, арк. 112]. Станом на березень 1825 р. Луцький підкоморський суд мав п'ять невирішених справ: дві – про розмежування маєтків приватних осіб 1816 р. та 1819 рр., невирішені через неявку сторін; з 1817 р. залишалася справа про розмежування маєтку ксьондзів Луцьких тринітаріїв села Яровиці від маєтку села Теремного поміщика Лутавікова (передано сторонами до Рівненського підкоморського суду); про розмежування маєтків 1819 р., яке було передано сторонами до компромісарського суду; про розмежування села Вичулок між Луцьким латинським капітулом та приватними власниками, яке було передано з повітового суду в 1819 р., але передано до Дубенського повіту [10, арк. 29–30 зв., 42.], в якому це село знаходилося [38, с. 52].

Питанням організації *розмежування казенних маєтків від власницьких* керували цивільні департаменти губернських головних судів. Саме другий департамент Подільського головного суду спланував на літо 1808 р. (відповідні роботи тривали попереднього року) терміни й обсяги робіт по розмежуванню підкоморськими судами по повітам казенних маєтків від приватних. Повітові маршали повинні розмежовувати разом з повітовими землемірами повіти. З іншого боку, у цей же час губернське правління наказувало підкоморським судам спільно з повітовими землемірами встановлювати межі маєтків, пожалуваних різним особам. Проте пріоритетним залишалось розмежування казенних маєтків, тому для проведення відповідних робіт у Літинському повіті, згідно з відповіддю Подільського головного суду, необхідно було чекати завершення роботи повітовим землеміром [20, арк. 1–1 зв.]. Очевидно, що

⁴ Декрет належав до групи судово-межових актів, це було рішення суду про присудження акторату одній із сторін, тобто права скріпити свої докази присягою, що дорівнювало виграшу процесу [25, с. 24].

Акт граничний належав до фіксаційно-межових актів і, на відміну від судових, описував ті межові операції, у яких підкоморський суд виступав як виконавець, не вдаючись до розгляду спорів, а лише оформляючи граничні межі [25, с. 27].

Акт ліміти відкладав розгляд справи. Прикладом може слугувати розгляд справи Дубенським підкоморським судом про розмежування маєтків Перемилівка та Мошкове 20 липня 1800 р. Це був повторний розгляд після попереднього акту ліміти і знову судовий процес переносився за згодою шести учасників конфлікту на 12 серпня цього ж року [18, арк. 50-50 зв.].

роботи були настільки масштабними, що головний суд навіть не розглядав можливості залучення підкоморських судів.

Нагадування Подільського губернського правління про прискорення розгляду справ Кам'янецькому підкоморському суду були регулярними. 11 травня 1797 р. надійшов указ за скаргю полковника Кршижановського, що судова установа не зробила розмежування його села з суміжними старостинськими маєтками. Тому О.А. Беклешов наказував визначити термін й, отримавши від обох сторін документи, швидко провести розмежування [47, арк. 88–88 зв.]. У 1802 р. за указом Київського губернського правління Радомисльський підкоморський суд розпочав розмежування Рожевського староства між князем Голіциним, графами Потоцькими й Браницькими та шляхтичем Рипінським. У 1803 р. з'їхалися Київський та Радомисльський підкоморські суди, але через відсутність закінченого плану староства справу відклали. У 1820 р. справа ще розглядалася й лише в 1823 р. була передана на ревізію до цивільного департаменту Київського головного суду [14, арк. 291, 63, 231 зв., 291, 438 зв.].

Як і у випадку з приватновласницькими володіннями, справи цього типу тягнулися роками й часто супроводжувалися гучними скандалами. Показовим у цьому контексті є питання розмежування казенного Димерського староства. У липні 1809 р. цивільний департамент Київського головного суду слухав повідомлення губернського правління, яке наказувало підкоморському суду провести розмежування, що вже тривало сім років і з різних причин відкладалося. Правління наказувало суду з'їхатися та не покидати місця до завершення робіт. Проте суд, не згадавши про отримане розпорядження, просив й отримав дозвіл на відстрочку від головного суду [42, арк. 40].

27 січня 1822 р. до Радомисльського підкоморського суду надійшов указ із Київського губернського правління за зверненням поміщиці майорші Софії Синельникової, що справа про розмежування казенного Димерського староства з Демидівським ключом її покійного дядька підполковника Апостола тягнеться з 1799 р. У 1805 р. для попереднього огляду спірних відведень та меж з'їхалися Київський та Радомисльський підкоморські суди. На план знімав межі повітовий землемір. Згадані суди своїм рішенням у 1807 р., в присутності радника казенної палати та повітового стряпчого знищили спірні відведення та затвердили межі володінь. Проте частину земель не

з змогли розмежувати. Апостол подав апеляційну скаргу головному суду. Лише 1816 р. надійшов указ з правління, що справа переслана до Київського підкоморського суду з вимогою вирішити. У 1822 р. наказувалося Радомисльському підкоморському суду здійснити слідство. Проте станом на серпень 1822 р. справа не була вирішеною, оскільки знаходилася в колишнього підкоморого Шимановського, який вже півтора роки не перебував на посаді [12, арк. 7–7 зв., 10, 56].

Епопея з казенним димерським староством продовжувалася. У 1822 р. за розпорядженням губернського правління наказувалося, щоб Київський та Радомисльський підкоморські суди з'їхалися та нікуди не від'їжджали до тих пір, поки справа не буде вирішена по розмежуванню із суміжними маєтностями князів Любомирських, графині Ходкевич та поміщиків Іскр [12, арк. 61, 77]. Станом на 1823 р. справа, за вказівкою Київської казенної палати, мала бути вирішена, але цього не сталося через її подальше перебування в колишнього підкоморія Шимановського [12, арк. 90, 96]. Три рази були з'їзди в Димерці, але якщо підкоморій Київського суду Кароль Росцишевський приїжджав, то з Радомисльського підкоморського суду ніхто не прибув, пояснень теж не було надано [12, арк. 98–98 зв.].

У 1822 р. Острозький підкоморський суд звітував, що в 1821 р. ніяких справ, пов'язаних з казенним інтересом, не було [17, арк. 20].

Однією з функцій, яку влада делегувала підкоморським судам, стала участь у *розмежуванні губерній та повітів*. 16 липня 1798 р. з подільського губернського правління надійшло розпорядження про залучення повітового землеміра та підкоморія кожного повіту з їх коморниками до процесу розмежування. Наказувалося скласти атласи, причому для підкоморських та повітових судів їх уклали підкоморій з коморниками. До складу комісії при розмежуванні *губерній* (курсивавт.) входили, крім повітового підкоморія, губернський землемір, канцелярські службовці, один унтер-офіцер і три солдати. Коли ж комісія у своїй роботі наближалася до меж сусіднього повіту, то підкоморій повинен був попереджати свого колегу. Якщо той не прибув, то підкоморій продовжував межування та доповідав губернському правлінню, яке мало залучити наступника через нарочного на кошти підкоморія. Про роботу необхідно було звітуватися губернському правлінню кожних два тижні [47, арк. 89, 90–90 зв.].

До процесу розмежування *повітів* залучалися підкоморій спільно з повітовим землеміром та

членом нижнього земського суду. Проте майже через десять років роботи не були завершені: у 1807 р. з Подільського губернського правління надійшов указ до Гайсинсько[-Ольгопільського] підкоморського суду про необхідність негайного відмежування Балтського повіту від Ольгопільського. Балтський повітовий маршал вимагав, щоб було визначено термін для з'їзду комісарів. Проте всі члени підкоморського суду за вказівкою губернського правління були зайняті розмежуванням казенних від пожалуваних власницьких маєтків, причому підкоморій розмежував в Ольгопільському повіті, а коморник – у Гайсинському. Оскільки обидва були задіяні в розмежуванні, то встановити точні терміни початку роботи комісії не було можливості. Тому губернське правління наказувало, що як тільки хтось із членів звільниться, то щоб приступав не до нового розмежування казенних маєтків, а до розмежування повітів спільно з повітовим маршалом та іншими членами комісії [6, арк. 9–10]. У 1817 р., тобто через десять років, Острозький повіт не було відмежовано від Старокостянтинівського та Заславського у зв'язку з неприбуттям повітового землеміра, який навіть не повідомив про причину [15, арк. 60]. Про такий стан справ було повідомлено особисто губернатора В. Гіжицького, який переслав рапорт до Волинського губернського правління [15, арк. 72].

Станом на 1821 р. остаточне розмежування повітів не було завершено. До Луцького підкоморського суду 5 жовтня надійшло звернення повітового землеміра Корева з вимогою з'їзду в містечко Торчин для остаточного розмежування Луцького й Володимирського повітів та переведення торчинського ключа до складу Луцького повіту [10, арк. 14 зв., 17–18 зв.]. Попереднє розмежування було зірване повітовим землеміром Добровольським. Тепер пропонувалося прибути до Торчина 25 жовтня, щоб завершити розмежування у перших числах листопада [10, арк. 14 зв., 22–22 зв.]. 29 січня 1824 р. надійшло гнівне звернення від в. о. волинського губернського землеміра, що до сих пір не здійснено розмежування повітів через неприбуття членів підкоморського суду. У відповіді новий голова Маєвський указував, що попередній підкоморій Красіцький не прибував, а він, як тільки завершиться зима, готовий провести розмежування [10, арк. 33–34].

У 1818 р. з Волинського губернського правління до острозького підкоморія надійшов указ на основі звернення генерал-майора князя Євстафія Сангушка, який придбав маєток Улашанівка в поміщика Моссаковського, що межує з його

землеволодіннями в Заславському повіті, щоб перевести набутий маєток до Заславського повіту задля легшого адміністрування. Губернський землемір Кудрявцов не заперечував проти приєднання, проте повідомляв, що чорновики межових планів уже зроблені, а переробка можлива за умови оплати замовником [16, арк. 101–102]. Станом на 1906 р. село Улашанівка перебувало в складі Заславського повіту, налічуючи 107 дворів із 648 жителями обох статей [38, с. 79].

Таким чином, верховна влада надала можливість місцевій еліті самостійно вирішувати свої земельні справи за умови дотримання у вирокі формальної сторони: обґрунтування конституціями та артикулами Литовського статуту, письмовими доказами та, за необхідності, показами свідків. Ураховуючи виборний склад головних судів саме на них було покладено координацію дій у межових конфліктах між приватними власниками. Простішою була ситуація зі збереженням казенної власності, задля чого в головних судах працювали призначувані короною радник та секретар (особливо важливою була роль останнього, адже він готував всі справи до розгляду). Будь-які спроби вирішити підкоморськими судами справи в своїх корпоративних інтересах наштовхувалися на опір влади, що призводило до навмисного затягування справ. Верховна влада залучала підкоморські суди й до суто державних функцій, змушуючи займатися встановленням меж повітів та губерній.

Розширення юрисдикції *підкоморських судів*. Підкоморські суди підпорядковувалися головним судам, які в силу тодішньої традиції використовували посадовців для справ, які не належали безпосередньо до їх компетенції. Так, 22 липня 1818 р. з Волинського головного суду надійшов указ про розгляд трьох рапортів підкоморія острозького суду О. Ілінського. Справа стосувалася підтоплення млинів поміщика Спендовського в селі Комарівка Дубенського повіту. Ще в 1815 р. було наказано в присутності обох сторін або їх повірених та члена нижнього суду здійснити спуск води. Але спочатку захворів підкоморій, а потім сторони почали затягувати процес. Оскільки підкоморія зобов'язали розбиратися зі справами про утиски мешканців Острога постоями та непропорційне зайняття будинку шляхтича Кромберга, то розгляд справи доручили підкоморію Старокостянтинівського повіту Хоментовському, про що повідомлялося особисто підкоморія та Дубенський нижній суд. Тобто справу перекидали від одного підкоморія до іншого [16, арк. 48–49 зв.].

З листування Острозького підкоморського суду за 1822 р. випливає, що 31 жовтня від губернатора було отримано доручення, щоб підкоморій вимірював відстань між верстовими стовпами по поштовим трактам повіту. Проте оскільки це вимагало багато часу, адже майже кожен стовп не стояв на відстані 500 казенних сажнів, і потрібно було його викопати, перенести на інше місце й вкопати, повідомлялося, що до 1 грудня це доручення виконати неможливо та необхідно продовжити термін [17, арк. 18].

Ще однією функцією, покладеною на підкоморські та повітові суди, стало швидке вирішення справ про самовільні порубки на спірних територіях (передусім це стосувалося казенних дач). За указом Волинського губернського правління 31 січня 1822 р. після рапорту обер-форштмейстера (лісничого) Ножева наказувалося карати порушників закону, не очікуючи встановлення, хто був власником. При цьому вказувалося, що в Дубенському підкоморському суді таких справ не було, а в Луцькому – були. З Ковельського та Володимирського підкоморських судів даних не надали [17, арк. 23–23 зв.].

За розпорядженням волинського губернатора за 1822 р. було відряджено до староства в містечку Свинюхи Володимирського повіту [38, с. 44] підкоморія Острозького повіту Коссаківського [13, арк. 23]. 14 лютого 1822 р. з Волинського губернського правління знову надійшов указ за рапортом обер-форштмейстера, що хоча наказувалося 18 жовтня минулого року всім повітовим та підкоморським судам негайно закінчити судові справи по спірним з казенними маєтками грунтами та лісами в Молеткові, Немержинцях, Тительковцях, Вороновцях Ковельського повіту, Гнидава Кременецького повіту, Вересах Житомирського повіту та Журжевичах Овруцького повіту, але ніякої інформації Волинське губернське правління не отримало, а дані необхідно було подати до цивільного департаменту Волинського головного суду [17, арк. 26–26 зв.].

З діловодного листування Острозького підкоморського суду з волинським цивільним губернатором В. Гіжицьким за 1817 р. випливає, що на установу (особисто на коморника) було покладено ще одну функцію – проведення ревізії сільських запасних магазинів, причому зазначалося, що до сих пір дані не отримані [15, арк. 7]. 4 січня 1817 р. коморник і стряпчий разом перевіряли наявність хліба в сільському магазині казенної волості в селі Мнішин, пожалуваної в оренду на 12 років генералу Балашеву, а від нього переуступленій

поміщику Йосифу Хрусцецькому. Цікаво, що при нормі 464 чверті озимого зерна та 58 – ярового, у наявності було лише 34 озимого [15, арк. 4 зв.–5] (отже, рівень наповнення сільського магазину становив лише 6,5%).

Ще однією функцією коморників став контроль за станом поштових доріг, передусім мостів, гатей і гребель. Проте це було саме здійснення контролю, адже організувати ремонтні роботи повинні були нижні земські суди. У відношенні від 2 травня 1817 р. коморник Прушинський вказував Острозькому нижньому земському суду про свої неодноразові звернення щодо незадовільного стану новоград-волинського та дубенського трактів. З аналогічною вимогою про ремонт 20 березня цього ж року звернулося Волинське губернське правління, але в селах, які були визначені для виконання ремонтних робіт, ніяких дій не відбувалося, особливо перед настанням господарських робіт [15, арк. 58]. З цього приводу Волинське губернське правління видало указ 12 червня 1817 р., щоб нижній земський суд терміново організував ремонтні роботи, зокрема на греблі в селі Вельбовно [15, арк. 78].

На підкоморський суд покладалися місцевою владою виконання одноразових доручень. У відомості від 2 травня 1817 р. про невиконані справи зазначено указ Волинського губернського правління про спільне розслідування підкоморського суду з в. о. острозького городничого про вчинення колишнім в. о. городничим підсудком повітового суду Крижановським образ єврею Улановському. Але оскільки з Київської губернії не вислали позовника, то справа не вирішувалася [15, арк. 60].

Підкоморські суди розглядалися місцевою владою як елемент державної структури, й тому посадовців використовували для виконання різноманітних доручень часто за межами їхніх повітів. Відволікання від виконання своїх безпосередніх обов'язків при відсутності оплати призводило до збайдужіння посадових осіб до роботи та дискредитації самих судів.

Висновки. Таким чином, верховна влада для здобуття лояльності еліт відновила певні елементи річпосполитівської судової системи, у тому числі й підкоморські суди, які повинні були врегульовувати конфлікти в земельній сфері. Було повернуто зовнішні атрибути колишніх судів: використання Литовського статуту та польських конституцій, польську мову, порядок роботи, оплату, виборність посадовців. У межових справах між приватними власниками держава взяла на себе роль арбітра, намагаючись не допускати

до відвертих зловживань: усі справи надходили на ревізію до головного суду (голова й засідателі якого обиралися дворянством), і, за умови дотримання формальної сторони (передусім оформлення документів), акти й декрети затверджувалися або надсилалися до Сенату. Внаслідок таких дій процеси тривали роками, іноді десятиліттями: заможніші та сильніші землевласники постійно затягували розгляд справи, але відповідальність покладалася саме на підкоморські суди, які мали недостатній кадровий склад та були перевантажені роботою при відсутності державної платні.

Хоча держава готова була фактично віддати на відкуп місцевій еліті їхні земельні справи, але, прогнозовано, пріоритетним залишалося збереження казенної власності. Цивільні департаменти головних судів організували розмежування казенних маєтків від приватних. Проте і підкоморії, виходячи з корпоративних інтересів, затягу-

вали процеси розмежування заради продовження спірного землекористування дворянства. Однією з функцій, яку влада переклала на завантажених роботою посадовців, стала участь у розмежуванні губерній та повітів.

Підкоморські суди підпорядковувалися головним судам, які, у силу тогочасної традиції, використовували посадовців для виконання одноразових доручень, що не мали нічого спільного з їх професійними обов'язками. Регулярними були й відрядження підкоморіїв до інших повітів для вирішення апеляційних справ за указами головних судів, що мало наслідком плінність кадрів. Фактично, підкоморські суди стали одним із факторів переконування польського дворянства, що воно зберегло владу в регіоні. Проте насправді після приходу Миколи I було взято курс на тотальну інкорпорацію Правобережної України до Росії.

Список літератури:

1. Алещенко І.О. Становлення та діяльність підкоморських судів на території Сумщини. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Економіка і право*: зб. наукових праць. Випуск 8. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. С. 119–124.
2. Ворончук І.О. Підкоморський суд. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Pidkomorskyj_sud.
3. Ворончук І.О. «Влекло по мере» 1557 года в Великом княжестве Литовском (к вопросу украинской метрологии). URL: <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/3969-volochil-pomira-1557-roku-u-velikomu-knjazivstvi-litovskomu-do-pitannja-ukrayinskoyi-metrologiyi.html>.
4. Гульдман В. Населенные места Подольской губернии: Алфавитный перечень населенных пунктов губернии, с указанием некоторых справочных о них сведений / Издание Подольского губернского статистического комитета. Каменец-Подольский : Типография Подольского губернского правления, 1893. 636 с.
5. Дейвіс Норман. Боже ігрище: історія Польщі. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. 1080 с.
6. Держархів Вінницької обл. (Державний архів Вінницької області). Ф. 481. Оп. 1. Спр. 5. 22 арк.
7. Держархів Вінницької обл. Ф. 484. Оп. 1. Спр. 28. 188 арк.
8. Держархів Вінницької обл. Ф. 490. Оп. 1. Спр. 4. 59 арк.
9. Держархів Вінницької обл. Ф. 790. Оп. 1. Спр. 214. 724 арк.
10. Держархів Волинської обл. (Державний архів Волинської області). Ф. 496. Оп. 1. Спр. 3. 47 арк.
11. Держархів Житомирської обл. (Державний архів Житомирської області). Ф. 16. Оп. 3. Спр. 2. 1316 арк.
12. Держархів Житомирської обл. Ф. 530. Оп. 1. Спр. 8. 144 арк.
13. Держархів Житомирської обл. Ф. 530. Оп. 1. Спр. 9. 42 арк.
14. Держархів Житомирської обл. Ф. 530. Оп. 1. Спр. 18. 438 арк.
15. Держархів Рівненської обл. (Державний архів Рівненської області). Ф. 550. Оп. 1. Спр. 4. 148 арк.
16. Держархів Рівненської обл. Ф. 550. Оп. 1. Спр. 5. 117 арк.
17. Держархів Рівненської обл. Ф. 550. Оп. 1. Спр. 9. 78 арк.
18. Держархів Рівненської обл. Ф. 612. Оп. 1. Спр. 1. 184 арк.
19. Держархів Рівненської обл. Ф. 612. Оп. 1. Спр. 2. 58 арк.
20. Держархів Хмельницької обл. (Державний архів Хмельницької області). Ф. 120. Оп. 1. Спр. 2130. 2 арк.
21. Держархів Хмельницької обл. Ф. 740. Оп. 1. Спр. 1. 383 арк.
22. Другий (Волинський) Статут Великого Князівства Литовського 1566 року. URL: http://litopys.org.ua/statut2/st1566_05.htm.
23. Ільїн О.В. Зміни в судоустрої на українських землях у складі Російської імперії у 1796–1801 рр. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 23–28.
24. Лаппо И. Подкоморский суд в Великом Княжестве Литовском в конце XVI и начале XVII века. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1899. № 8. С. 341–403.

25. Німчук В.В., Яковенко Н.М. Передмова. Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) / Відп. ред. В.В. Німчук; Упорядн.: Г.В. Боряк, Т.Ю. Гирич та ін. Київ : Наукова думка, 1991. 344 с.
26. Полное собрание законов Российской империи (далее – ПСЗ). 1-е собр. СПб., 1830. Т. 20 (1775–1780). 1034 с.
27. ПСЗ. 1-е собр. СПб., 1830. Т. 24 (6 ноября 1796–1797). 869 с.
28. ПСЗ. 1-е собр. СПб., 1830. Т. 25 (1798–1799). 931 с.
29. ПСЗ. 1-е собр. СПб., 1830. Т. 26 (1800–1801). 873 с.
30. ПСЗ. 1-е собр. СПб., 1830. Т. 32 (1812–1814). 1105 с.
31. ПСЗ. 1-е собр. СПб., 1830. Т. 44: Часть 2: Штаты по духовной и по гражданской части: Штаты по гражданской части (1715–1800). 410 с.
32. ПСЗ. 2-е собр. СПб., 1832. Т. 6 (1831): Часть 2. 360 с.
33. ПСЗ. 2-е собр. СПб., 1833. Т. 7 (1832). 1044 с.
34. ПСЗ. 2-е собр. СПб., 1841. Т. 15 (1840). 855 с.
35. Резнік О.І. Склад та компетенція підкоморських судів за Статутом Великого князівства Литовського 1566 року. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 49. С. 127–132.
36. Русов С. Волынские записки. Санкт-Петербург, 1809. 240 с.
37. Ручной словарь, или Краткое содержание польских и литовских законов, служащих руководством в судебных тяжбах всякого рода, собранных для употребления в присутственных местах и для пользы частных обывателей Коронных и Литовских провинций: пер. с пол. Санкт-Петербург, 1810. 382 с.
38. Список населенных мест Волынской губернии / Издание Волынского губернского статистического комитета. Житомир: Волынская губернская типография. 1906. 222 с.
39. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. Том II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2003. 560 с.
40. Філінюк А., Задорожнюк А. Литовські статuti в Подільській губернії у першій половині XIX ст.: данина традиції чи правові рудименти? *Ukraina Lithuanica*. 2013. Т. 2. С. 177–192.
41. ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України, м. Київ). Ф. 484. Оп. 2. Спр. 13. 409 арк.
42. ЦДІАК України. Ф. 484. Оп. 2. Спр. 75. 903 арк.
43. ЦДІАК України. Ф. 484. Оп. 2. Спр. 236. 853 арк.
44. ЦДІАК України. Ф. 802. Оп. 1. Спр. 9. 9 арк.
45. ЦДІАК України. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 353. 6 арк.
46. ЦДІАК України. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 1037. 5 арк.
47. ЦДІАК України. Ф. 1582. Оп. 1. Спр. 1. 174 арк.
48. Шевчук А. Кадровий склад підкоморських судів Правобережної України (1797–1832). *Інтермарум: історія, політика, культура*. 2018. № 5. С. 182–200. URL: <http://intermarum.zu.edu.ua/article/view/154778>.
49. Шевчук А. Соціальний портрет підкоморія Правобережної України (1797–1832 pp.) *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. Вип. 27. Збірник наукових праць. За заг. ред. проф. О.А. Мельничука. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2019. С. 9–18. URL: <https://vspu.edu.ua/science/art/a175.pdf>.

ЮРИСДИКЦИЯ ПОДКОМОРСКИХ СУДОВ ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ (1797–1832) И ИХ СОЦИАЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ

В статье рассматриваются юрисдикция и социальное значение подкоморских судов Правобережной Украины в период 1797–1832 гг. Определено, что верховная власть возобновила внешние атрибуты прежней судебной системы ради получения лояльности со стороны местной элиты. Основная функция подкоморских судов заключалась в решении земельных конфликтов. Юрисдикция заключалась в разграничении дворянских имений как между собой, так и с казенной собственностью. Если в спорах между дворянством власть играла роль арбитра, то в казенных, прогнозируемо, защищала свои интересы, что приводило к затягиванию процессов. Кроме профессиональных обязанностей, должностных лиц заставляли выполнять другие поручения власти, что негативно влияло на выполнение ими своей работы.

Ключевые слова: Российская империя, Правобережная Украина, подкоморский суд, юрисдикция, социальное значение, лояльность элит, затягивание судебных процессов.

THE JURISDICTION OF PIDCOMORIOUS COURTS OF THE RIGHT-BANK UKRAINE (1797-1832) AND THEIR SOCIAL VALUE

The article deals with the jurisdiction and social value of Pidcomorious courts of the Right-Bank Ukraine in the period 1797 – 1832. It was determined that the supreme authority renewed the external attributes of the former judicial system in order to obtain loyalty from the local elite. The main function of the Pidcomorious courts was to resolve land conflicts. Jurisdiction included the division of aristocratic estates both among themselves and with state property. However, if in the disputes between the nobility the authorities served as an arbitrator, then in state affairs it projectedly defended its interests, which led to delaying the processes. In addition to professional duties, officials were forced to perform other power orders, which adversely affected the quality of the main work.

Key words: *Russian Empire, Right-bank Ukraine, Pidcomorious court, jurisdiction, social value, loyalty of elites, delaying of court proceedings.*